

ISSN 2591-1201

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 2

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešič (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Bojan Dimitrijevič (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 29. 10. 2021.

Lektoriranje in prevod povzetkov

Urška Škvorc

Prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

200 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Igor Grdina

Judje v Celjskih Slovenskih novinah

7

Hrvoje Čapo

*Slovenija i Hrvatska u izvješćima Arthura Wooda
DuBoisa iz 1919. i 1920. godine*

29

Pavlina Bobič

*Pota »Štajerskega bataljona« –
od idealizma do preobrazbe leta 1942*

61

Mirjam Dujo Jurjevčič

*Vaške straže na območju
južne Notranjske, 1942–1943*

93

Mateja Čoh Kladnik

*Proces proti podpornikom Matjaževe vojske v Sevnici:
primer Marije Košir*

125

Matic Batič

*Renzo De Felice in njegovo razumevanje
italijanskega fašizma*

159

Predstavitev zgodovinskih virov

Neža Strajnar

*Predstavitev zapuščine prof. dr. Sergija Vilfana
(1919–1996), ki jo hrani Biblioteka Slovenske akademije
znanosti in umetnosti*

195

Recenzije

Jelka Piškurić

*Tanja Jakomin Kocjančič, Časopisje na Primorskem v
letih 1941–1945 in njegova propagandna funkcija, Inštitut
za novejšo zgodovino, Ljubljana 2021, 343 strani*

203

Mateja Čoh Kladnik

*Martin Previšić, Zgodovina Golega otoka,
Mladinska knjiga, Ljubljana 2021, 624 strani*

209

Damjan Hančič

*Marianna Oravcová, Akcija B,
Ústav pamäti národa, Bratislava 2020, 304 strani*

213

Marta Keršič

*Pavlinka Korošec Kocmur, Vrnitev slovenskih izseljencev
v Slovenijo, Izseljensko društvo Slovenija v svetu,
Ljubljana 2020, 272 strani*

219

R a z p r a v e

Prejeto: 12. oktober 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Mirjam Dujo Jurjevčič¹

Vaške straže na območju južne Notranjske, 1942–1943

Izvleček

V prispevku so predstavljene vaške straže na južnem Notranjskem, na območju treh današnjih občin – Bloke, Cerknica in Loška dolina. Pri tem smo uporabili med drugim tudi zapisnike zaslišanj vaških stražarjev na področnih vojaških sodiščih v Kočevju in Ribnici, ki nam dajejo vpogled v nastanek in delovanje vaških straž ter vzroke za vstop k vaškim stražam.

KLJUČNE BESEDE: 1942–1943, južna Notranjska, vaške straže, Prostovoljna protikomunistična milica (MVAC)

Abstract

The paper presents civic guards in southern Notranjska region, in the area of three present-day municipalities: Bloke, Cerknica and Lož Valley. Among the materials that helped us prepare the

¹ Mirjam Dujo Jurjevčič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mirjam.jurjevcic@scnr.si.

paper, the minutes of the interrogations of civic guards at local military courts in Kočevje and Ribnica have special significance, as they offer us an insight into the formation and operation of civic guards and reasons for enlisting with them.

KEYWORDS: 1942–1943, southern Notranjska region, civic guards, Anti-Communist Volunteer Militia (MVAC)

Uvod

Območje južne Notranjske je bilo med drugo svetovno vojno upravno razdeljeno na šest občin – Begunje, Bloke, Cerknica, Rakek, Stari trg in Sv. Vid, ki so spadale pod okraj Logatec. Danes ozemlje nekdanjih treh občin obsega tri občine: Bloke, Cerknica in Loška dolina.²

Z nemškim napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je v dneh od 12. do 14. aprila obravnavano območje zasedel italijanski okupator in ga priključil Ljubljanski pokrajini. Prve mesece italijanske okupacije, do partizanskega napada na italijanski posadki v Ložu in Bezuljaku 19. in 20. oktobra 1941, je vsakdanje življenje ljudi še naprej teklo dalje, kljub nekaterim odlokom, ki so jih izdale italijanske oblasti. Napad je izvedel Krimski bataljon in je bil prva partizanska enota na obravnavanem območju, ki pa se je po tem napadu razbila. Strah pred italijanskimi povračilnimi ukrepi je med civilnim prebivalstvom naraščal, čeprav pri teh napadih ni sodelovalo. Italijani so izvedli hišne preiskave, aretirali nekatere posameznike, jih zaslišali ali zaprli, nekatera naselja pa so bila izpostavljena stalnemu nadzoru Italijanov.³

- 2 V nadaljevanju bomo občino Stari trg navajali kot Loška dolina. Občina Stari trg je obsegala vso današnjo občino Loška dolina ter vasi v zgornjem delu Cerkniškega jezera (Bločice, Bloško Polico, Gornje Jezero, Laze, Lipsenj, Otok), ki pa danes spadajo k občini Cerknica. Današnja občina Cerknica obsega medvojne občine Cerknica, Begunje (obsega t. i. območje Menišija), Rakek in Sv. Vid (obsega Vidovsko planoto).
- 3 Stane Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem. Gradivo Komisije za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti Občine Cerknica* (Grosuplje: samozaložba, 1996), 23–4, 49.

Prve partizanske enote so se začele intenzivneje organizirati spomladi 1942. Vojaške akcije partizanov so bile usmerjene proti okupatorju, hkrati pa tudi proti civilnemu prebivalstvu, ki je na kakršen koli način sodelovalo z italijanskim okupatorjem, ter proti tistim, ki niso podpirali partizanskega gibanja, ker so bili prepričani, da se za njim skriva delovanje Komunistične partije (KP) oz. komunizem. KP Slovenije je imel odločujoč vpliv v vojaških enotah in oboroženih skupinah ter tako začel obračun s svojimi političnimi in ideološkimi nasprotniki.

Od marca 1942, ko se začne sistematično izvajati revolucionarno nasilje, pa do konca julija 1942, ko se ustanovi prva vaška straža na južnem Notranjskem, je partizansko gibanje povzročilo 50 civilnih žrtev.⁴ Poleg umorov, ki so jih povzročile partizanske enote nad civilisti, se je nasilje izvajalo tudi v drugih oblikah, kot so rekvizicije, požigi premoženja, grožnje s smrtjo. Hkrati pa so partizanske akcije nad italijansko vojsko prav tako povzročile povračilne ukrepe oz. maščevanje Italijanov nad civilnim prebivalstvom s požigi, streljanjem talcev in internacijo, kar se je najbolj pokazalo v času italijanske ofenzive.

*Vzroki za nastanek vaških straž
in za vstop v njihove vrste*

Vaške straže so nastale v glavnem zaradi samoobrambe pred partizanskim nasiljem, hkrati pa tudi pred italijanskimi represalijami, ki so bile posledica partizanskih akcij in nasilja nad prebivalstvom. Pomenile so zaščito življenj in premoženja proti nasilju, ki je prihajalo z obeh strani. Ta brezizhoden položaj prebivalstva, ki se je znašlo med dvema ognjema, je prisilil ljudi k samoobrambi, kar se najbolje prikaže v usta-

4 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 82–156.

novitvi prve vaše straže 30. julija v Begunjah, ki je sprožila nastajanje vaških straž tudi v svoji bližnji in širši okolici. Pred tem je že bila manjša skupina stražarjev pri Sv. Vidu, vendar se je umaknila na Brezovico zaradi partizanskega pritiska.⁵ Z organizacijo vaše straže so želeli preprečiti partizansko nasilje, ki je posledično izzvalo italijanski teror nad prebivalstvom. Tik pred ustanovitvijo begunjske vaše straže so partizanske enote 27. julija 1942 umorile brata Hiti, Janeza in Franceta, ki sta izhajala iz ugledne kmečke družine. Bila sta aktivna v prosvetnem društvu in katoliških organizacijah, doma so imeli kovaško obrt in so bili znani tudi v širši okolici. V juliju 1942 je bilo umorjenih 12 civilistov iz Begunj in širše okolice, umor bratov pa je pomenil dokončno odločitev pri prebivalcih, da se je treba nekako zaščititi, pa čeprav z odhodom v internacijo.⁶ Italijani so po umoru bratov Hiti prišli v Begunje, požgali nekaj hiš podpornikov partizanskega gibanja in zagrozili, da bodo požgali celo vas. Partizani so ponovno prišli in med ljudmi se je pojavil strah pred italijanskimi represalijami. Možje in fantje iz vasi begunjske župnije so nato odšli na italijansko komando v Cerknico prosit, da jih internirajo. Vsaka vas zase je šla prosit za internacijo. Italijani jih niso hoteli internirati, ampak so jih poslali nazaj domov, za njimi pa še okrog 30 pušk

5 Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007), 254; Boris Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora v Ljubljanski pokrajini«, v: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1848–1992, 1. del*, ur. Jasna Fischer idr. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005), 657; Jože Možina, *Slovenski razkol, Okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora* (Ljubljana: Medijske in raziskovalne storitve, Jožef Možina, Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, Mohorjeva družba v Celovcu, Goriška Mohorjeva družba, 2019 (2020)), 324–25.

6 Možina, *Slovenski razkol*, 336, 338.

in rekli, da se naj sami branijo pred partizani, če bi ti hoteli v vas.⁷ Internacija seveda ni pomenila zagotovitev življenja, a kljub vsemu se je prebivalcem v tistih dneh zdela edina rešitev pred vsakodnevno negotovostjo in strahom za svoje življenje tako pred nasiljem partizanov kot Italijanov. Janez Bonač je na zaslišanju na Področnem vojaškem sodišču v Kočevju povedal glede ustanovitve vaške straže: *»Ker so se partizani zopet pojavili in so se ljudje bali, da bodo Italijani pričeli pobijati, je vsa vas oziroma vsa občina šla v Cerknico, da gre prostovoljno v internacijo, rajši kot da bi se izpostavljala italijanskemu nasilju. To je bilo 29. julija. Italijani pa so jim dali orožje in jih pustili na domove nazaj.«*⁸ Župnik Viktor Turk je povedal na zaslišanju v Kočevju: *»Do organizacije vaške straže v Begunjah je prišlo po sili razmer. Ker ni bilo v kraju italijanske garnizije, tudi nismo dobivali hrane, vsaj maja meseca ne. Italijani so požgali vas Kožljek in grozili, da bodo požgali Bezuljak, Dobec in Begunje, ker smo vsi partizani. Ko so bile težave prevelike, so se fantje in moške iz vseh vasi begunjske župnije zmenili, da gredo prostovoljno v internacijo in so šli v Cerknico. Vse vasi niso šle naenkrat, temveč vsaka zase. Kdo je sprožil misel na prostovoljno internacijo in kdo je dal iniciativo za pohod v Cerknico, mi ni znano, jaz to nisem bil. Pripomnim, da niso šle vse vasi naenkrat in tudi ne vsi moški naenkrat, temveč so cepali po dva, tri itd.«*⁹

7 Možina, *Slovenski razkol*, 337–38; »Anton Drobnič«, Avdio arhiv – Moja zgodba, pridobljeno marec 2019, http://audio.ognjisce.si/p/?omp=/json/?f=/oddaje/Moja_zgodba/2011/mz_2011_10_05_Anton_Drobnic.mp3; Arhiv republike Slovenije (ARS), SI AS 1515, Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva, 1941–1947, t. e. 4, a. e. 84, Zaslišanje Janeza Bonača na Področnem vojaškem sodišču (dalje PVS) v Kočevju, 27. 9. 1943.

8 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 84, Zaslišanje Janeza Bonača na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943.

9 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 247, Zaslišanje Viktorja Turka na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

Po ustanovitvi begunjske vaške straže so nato ustanovili še vaške straže v vaseh Dobec, Bezuljak, Topol, Selšček in Gorenje Otave.¹⁰ Vodenje begunjske vaške straže je prevzel Jože Kranjc iz Dobca, nato pa je postal komandant za vas Dobec. Avgusta 1942 je vodstvo begunjske vaške straže prevzel Alojzij Matičič in ostal do 12. decembra 1942, ko ga je zamenjal Jože Vojska.¹¹ Po nagovarjanju funkcionarja Slovenske legije Toneta Duhovnika¹² je Jože Vojska prevzel vodenje vaške straže v Begunjah. Vojska je na zaslišanju v Kočevju septembra 1943 povedal: *»Vedel sem, da s tem izpostavim svojo osebo očitku izdajalca, mislil pa sem, da bom lahko več dobrega storil, kot slabega. Bilo nas je okrog 230 oboroženih ljudi in bal sem se, če ne bo nekega pametnega poleg, da bo vse narobe. Ves čas, ko sem bil jaz poveljnik postojanke, nisem delal nobenih ovadb proti našim ljudem, nasprotno dosegel sem celo, da je bilo iz internacije osvo-*

10 Možina, *Slovenski razkol*, 339.

11 ARS, SI AS 1867, Zbirka dokumentov partizanskih vojaških fondov, 1942–1945, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Jožeta Debevca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 167, Zapisnik zaslišanja Alojzija Matičiča na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

12 Anton (Tone) Duhovnik (1910–1945), duhovnik, funkcionar Slovenske legije, za katero je do kapitulacije Italije vodil obveščevalno službo zunaj Ljubljane. Poskušal je vzpostaviti trdnejše povezave za prihodnje delovanje vaških straž na obravnavanem območju, kjer se je mudil in spremljal stanje in da bi po nalogu centrale iz Ljubljane pomagal pri krepitvi in širitvi protirevolucionarnih vojaških formacij. Pomagal je tudi s seznanji ljudi, ki so bili v internaciji in bi jih bilo treba vrniti domov, da bi se vključili v vaško stražo. Ko se je osnovalo primorsko domobranstvo, je v Trstu pomagal organizirati Slovenski narodni varnostni zbor. Septembra 1944 so ga Nemci aretirali, februarja 1945 je bil poslan v taborišče Mauthausen, kjer je umrl. Glejte: Možina, *Slovenski razkol*, 262, 276; Ivo Jevnikar, *Duhovnik, Anton – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU), pridobljeno september 2021, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1008290/>.

bojenih nekaj partizanov. Ves čas ni nobeden partizan od mojih ljudi padel, justificiran. Udeleževal sem se le akcij, ukazanih od Italijanov, vendar ta čas ni nihče padel.»¹³ Poudaril je, da se na ovadbe ni oziral, čeprav jih je bilo veliko, vse je zamolčal, vse, kar je vedel, in da zaradi njega ni nihče šel v internacijo, celo preprečil je, kar je lahko.¹⁴ Tudi Anton Opeka iz Topola je povedal, da je bil komandant Vojska proti pobijanju partizanov ter je stražarjem naročil, da vojnih ujetnikov ne smejo pretepati.¹⁵

Umberto Rosin, komisar iz okrajnega glavarstva v Logatcu, je 20. avgusta 1942 obvestil visokega komisarja Emilija Graziolija o uspešnosti vaše straže v Begunjah, kar je opogumilo vojaške oblasti, da so postavile enote protikomunističnih prostovoljcev v drugih občinah, med drugim omenja tudi občine Stari trg, Bloke in Sv. Vid.¹⁶

Tudi za Bloke je podatek pojava prve vaše straže v Topolu 30. julija 1942,¹⁷ sledile so ji še druge, 14. avgusta v vaseh Metulje, Runarsko, Benete, Veliki Vrh, Hiteno, Ravne, Studenec in Volčje.¹⁸ Vaščani Hudega Vrha so od Italijanov zahtevali dovoljenje, da se sami branijo, ker jih je italijanska vojska ponoči prepustila partizanskemu nasilju. Čez nekaj dni so jim Italijani izročili eno jugoslovansko puško in nekaj nabojev. S to puško je vsak večer eden od vaščanov stražil, ob sebi je imel še nekoga, ki je bil brez orožja. Podobno so nastale tudi po drugih vaseh le da so tam imeli po štiri ali pet pušk. Po dopisu zaupnika

13 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 252, Zaslišanje Jožeta Vojske na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

14 Ibid.

15 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 181, Zaslišanje Antona Opeke na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943.

16 Možina, *Slovenski razkol*, 346.

17 Aleš Nose, *II. udarni ali Rupnikov bataljon* (Ljubljana: Ustanova Memores, 2019), 45.

18 Ibid., 45.

fašistične stranke Carla Bianchija je bilo na Blokah 17. avgusta 41 prostovoljcev, od trije do sedem prostovoljcev v vsaki vasi, ki so bili vključeni v vaške straže.¹⁹ Kaplan Ludvik Tomazin je povedal na zaslišanju, da je bila vaška straža ustanovljena z namenom, da se bori proti partizanom in da je bilo treba nekaj storiti za rešitev premoženja ljudi. Prvi poveljnik bloške vaške straže je bil domačin Stane Marinček, ki je decembra pripeljal iz Ljubljane Franca Omerzo - Orehka. Omerza je bil tudi v internaciji od 29. junija do 23. novembra 1942. Ta je postal nato poveljnik vaške straže na Runarskem decembra 1942.²⁰ Omerza je govoril o pomenu boja in dejal še, da boj proti okupatorju odobrava, le pri partizanih ni prava ideja in da se zato vaške straže borijo tudi proti partizanom.²¹ Vaška straža Sv. Vid je bila vezana na postojanko Velike Bloke in so jo v avgustu 1942 ustanovili Italijani ter zahtevali, da se tako vaška straža kot vaščani Sv. Vida preselijo v Zahrib, kjer je bila po ofenzivi nastanjena italijanska posadka in je bilo območje vasi ograjeno z žico.²²

V Loški dolini so se vaške straže organizirale 12. avgusta 1942 v vaseh Pudob, Kozarišče, Šmarata in Dane do 17. avgusta pa še na Vrhniki, v Podložu in na Škriljah.²³ Od marca 1942 do nastanka vaških straž 12. avgusta 1942 so v tej občini partizanske enote ubile 17 oseb, od tega 12 civilistov, štiri partizane in enega partizanskega dezerterja.²⁴ Hkrati pa so italijanske represalije v času italijanske ofenzive povzročile ogromno žrtev na strani

19 Možina, *Slovenski razkol*, 275.

20 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 254, Zaslišanje Alojzij Zakrajšek na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

21 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 254, Zaslišanje Alojzij Zakrajšek na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

22 Možina, *Slovenski razkol*, 262–63; Franci Strle, *Tomšičeva brigada, 1942–1943. II. del* (Ljubljana: Borec, Partizanska knjiga, 1986), 646.

23 Možina, *Slovenski razkol*, 396–97.

24 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 124–47.

civilnega prebivalstva, streljanje prebivalstva, požige premoženja in pošiljanje ljudi v internacijo. Te prve vaške straže, ustanovljene avgusta 1942, še niso imele skupnega poveljnika, niti ne organizirane straže.²⁵ V novembru so se manjše vaške straže združile v pudobsko, kjer se je zbralo od 80 do 90 mož. Italijani so hoteli, da bi se skoncentrirali v enoto, in bi se tako lažje borili.²⁶ Komando v Pudobu je najprej prevzel Franc Tomažič, nato Franc Kvaternik in za njim za novo leto 1942/1943 Janez (Ivan) Kralj, študent iz Ljubljane.²⁷ Ko je bil v nekem spopadu s partizani ranjen, je na njegovo mesto prišel Jakob Petar - Peter Skala, urednik Gospodarske zveze v Ljubljani.²⁸

Grahovska vaška straža je bila organizirana 8. septembra 1942. Italijani so po ofenzivi med vaščane razdelili sedem pušk, grozili so z internacijo in požigi ter obljubljali hrano, je povedal vaški stražar Jože Baraga na zaslišanju v Kočevju. Organizacijo vaške straže je prevzel najprej domačin Matija Slak nato Jože Baraga, za njima pa decembra 1942 France Kremžar²⁹, študent iz Ljubljane. Starejšim je vzel puške, med drugim tudi Baragi. Šest stražarjev je bilo iz Grahovega, šest iz Ljubljane, nekaj

25 Možina, *Slovenski razkol*, 397.

26 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 286, Zaslišanje Janeza Tomca na PVS v Kočevju, 24. 9. 1943.

27 Možina, *Slovenski razkol*, 396.

28 Janko Maček, »Padec vaških straž v Pudobu,« *Zaveza, glasilo Nove slovenske zaveze*, št. 4 (2002), 86.

29 France Kremžar – Cezar, rojen je bil 3. decembra 1920 v Ljubljani. Bil je sin urednika časopisa *Slovenec* in *Domoljub* Franceta Kremžarja. Sredi maja 1942 je bil ustanovljen Štajerski bataljon, ki se mu je pridružil in z njim odšel na Dolenjsko. Bataljon je najprej sodeloval v boju proti italijanskim enotam, pozneje pa je nastopil tudi proti partizanskim enotam, ker je prepoznal vedno večjo vlogo partije v partizanskem odporu. Kremžar si je pridobival vojaške izkušnje. Glejte: France Balantič, *Zbrano delo*, ur. France Pibernik (Maribor: Litera, 2008), 208; France Pibernik, *Pozni november za pesnika, biografska pripoved: France Balantič* (Ljubljana, Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2016), 74.

pa iz priseljenih družin z Laz, Otoka in iz Martinjaka. Sedež postojanke je bil v Sokolskem domu. Sprva je bilo 17 moških, s prihodom Kremžarja pa se je njihovo število povečalo na 36 do konca leta 1942. Od tega jih je bilo 31 oboroženih, pet pa neoboroženih. Imeli so 30 pušk, eno pištolo, 132 ročnih bomb in 3023 nabojev za puške.³⁰

V Cerknici leta 1942 še ni bilo vaške straže. Ljudje so bili še vedno precej na strani OF, saj je bila tu prisotna italijanska posadka, zato s tako pogostim nasiljem partizanov niso imeli izkušenj in ni bilo take nuje, da se zaščitijo pred revolucionarnim nasiljem. Tu je nastala šele spomladi 1943, ko jo je ustanovil vod vaških stražarjev iz Begunj.³¹ Tako gre po mnenju zgodovinarja Jožeta Možine pri kasneje ustanovljenih vaških stražah bolj za ambicijo vodstva tradicionalnega tabora, da »razširi svojo oboroženo prisotnost tudi tam, kjer okolje ni bilo najbolj motivirano«.³²

Vaške straže, ki so začele nastajati spontano ali pa s podporo protirevolucionarnega vrha, to je aktivistov Slovenske legije, so bile organizirane v okviru italijanske okupacijske vojske kot »Milizia volontaria anticomunista« (MVAC)³³ pod vodstvom italijanskih oblasti.³⁴ Prva navodila za ustanavljanje

30 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 76, Zapisnik zaslišanja Josipa Barage na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943; Pibernik, *Pozni november za pesnika*, 102; France Pibernik, *France Balantič, Življenjska in pesniška pot 1921–1943, Literarna usoda po letu 1945* (Maribor: Litera, 2008), 285–86.

31 Možina, *Slovenski razkol*, 349; ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Alojzija Arharja na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943.

32 Možina, *Slovenski razkol*, 349.

33 General Mario Robotti je v začetku avgusta 1942 za vaške straže določil poimenovanje *Milizia volontaria anticomunista* – MVAC (Prostovoljna protikomunistična milica). Glejte: Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora«, 657.

34 Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945: Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje* (Ljubljana: Slovenska matica, 2003), 26.

in organizacijo oddelkov MVAC je izdal general Mario Roatta avgusta 1942, kjer je bilo zapisano: namen protikomunističnih enot, številčnost oboroženih oddelkov ter način oboroževanja. Vojno in notranje ministrstvo v Rimu sta šele v začetku decembra 1942 izdala soglasje za ustanavljanje MVAC.³⁵ Konkretna navodila za delovanje pa so prišla iz Ljubljane, ki jih je pošiljala Slovenska legija in določila s privolitvijo Italijanov tudi prvega poveljnika.³⁶ Slovenska ljudska stranka je imela največji vpliv med vaškimi stražarji, saj je velika večina njihovih poveljnikov pripadala Slovenski legiji.³⁷ Kot poudarja zgodovinar Boris Mlakar, je bilo v vaških stražah odločilno aktivno jedro prostovoljcev, ki so ga večkrat sestavljali sorodniki žrtev, ki so jih pobili partizani.³⁸ Naj dodamo še, da tudi posamezniki, ki jih je ogrožalo partizansko gibanje in jim grozilo s smrtjo.

Ko so se italijanske oblasti odločile za organizacijo MVAC so ljudi tudi silile s pozivi, da vstopijo v vaške straže, saj da jim sicer grozijo internacija, streljanje in požigi domov. Tako so nekateri vstopili v vaške straže tudi neprostovoljno in pod prisilo.³⁹ Takih izpovedi je bilo precej med zaslišanimi vaškimi stražarji iz južne Notranjske, ki so bili septembra 1943 po uničenju vaških straž na južnem Notranjskem odpeljani v ribniške in kočevske zapore, kjer so bili zaslišani septembra in oktobra na področnih vojaških sodiščih v Kočevju in Ribnici, večino pa so jih potem partizani umorili. Pri tem seveda moramo biti previdni, saj je treba upoštevati dejstvo, da so bili vaški

35 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 26; Marta Milena Keršič, *Prva vaška straža v Sloveniji: Šentjošt 1941–1943* (Šentjošt: samozaložba, 1995), 41–42.

36 Keršič, *Prva vaška straža v Sloveniji*, 47.

37 Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora«, 658.

38 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 29.

39 Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora«, 657; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 29.

stražarji pod velikim psihičnim pritiskom ter v strahu za svoje življenje, zato je treba omenjeni vir kritično presojati s stališča takratne situacije.⁴⁰

Andrej Purkart iz Gorenjih Otav je na zaslišanju povedal: *»Pristopil sem k vaški straži (takrat ni nihče vedel za ime bela garda) tako kot drugi, ko se je osnovala po vzgledu Begunj tudi v Otavah. Pristopili smo zato, ker smo upali, da nas bodo poslej Italijani pustili v miru.«*⁴¹ Jože Avžlahar, vaški stražar z Blok, je povedal na zaslišanju, da ni želel k vaški straži, da bi bil raje doma in pomagal pri delu, vendar odkloniti ni mogel, saj so mu grozili z internacijo.⁴² Franc Oražem z Blok je navedel tudi strah pred internacijo. *»Da sem se odzval v belo gardo je bil vzrok tudi ta, ker sem se bal, da bi bil v nasprotnem slučaju odpeljan v internacijo. V slučaju, da bi pa odšel k partizanom, sem se pa bal, da bi mi dom požgali, ostale pa odvedli v internacijo.«*⁴³ Pred izbiro je bil postavljen tudi Jože Marinček z Blok, ki se je pridružil vaši straži spomladi 1943: *»Letos marca meseca sem šel v BG (»belo gardo«, op. a.) na poziv italijanske komande. Stavili so nam tri pogoje, ali pod puško, ali na Rab ali pa v BG. Odločil sem se za BG, ker sem ostal v Novi vasi pri Rakeku do razsula italijanske vojske.«*⁴⁴

40 Velik del ujetnikov so obsodili na sodiščih ter jih ustrelili, veliko pa so umorili tudi tistih, ki formalno niso bili obsojeni. Vse te, ki jih navajamo, so bili umorjeni septembra in oktobra 1943. Gl. Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 82–155; Tone Ferenc, *Dies irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljubljana: Modrijan, 2002), 661–669.

41 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Andrej Purkart na PVS v Kočevju.

42 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 72, Zaslišanje Jožeta Avžlaharja na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

43 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Franca Oražma na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

44 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Jožeta Marinčka na PVS v

Na zaslišanjih v Kočevju jeseni 1943 so zajeti vaški stražarji iz Loške doline izpostavili tri domačine, ki so prevzeli organizacijo in pozivali može naj pristopijo k vaški straži. Može so svarili, če ne vstopijo k vaški straži, da jih bodo italijanske oblasti poslale v internacijo. *»Iz strahu pred že okušeno internacijo smo se odločili v vaše straže. V partizane si nisem upal, ker sem se bal za družino in dom, ki bi ga gotovo Italijani požgali,«*⁴⁵ je povedal Feliks Kraševc.

Vaški župani so tudi dobili nalog, da zberejo može za vaše straže, kot je povedal vaški stražar Ivan Allmajer iz Loške doline na zaslišanju v Kočevju septembra 1943.⁴⁶

Josip Baraga iz Grahovega je povedal, da je Kremžar *»pritegnil sinove nekaj rodbin iz Bločic, ki so se prej naselile v Grahovem, dalje je rekrutiral iz priseljenih rodbin iz Laz in Otoka in Martinjaka«*.⁴⁷ Prav tako je Ivan Drobnič iz Grahovega omenil, da je komandant Kremžar v Grahovo pripeljal nekaj ljudi iz Ljubljane, *»druge pa je rekrutiral največ prisilno med domačini zlasti med vrnjenimi interniranci«*.⁴⁸ Poleg prostovoljcev so postali interniranci glavna mobilizacijska baza za vaše straže, kar je bil tudi razlog za njihovo izpustitev.⁴⁹

Na Blokah so v decembru 1942, ko je prevzel komando vaše straže Franc Omerza, dobili pozive od občine s podpisom

Kočevju, 8. 10. 1943.

45 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 148, Zaslišanje Feliksa Kraševca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

46 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 67, Zaslišanje Ivana Allmajerja na PVS v Kočevju, 24. 9. 1943.

47 Družine iz sosednjih vasi so prišle pod zaščito vaše straže v Grahovem. Glejte: ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 76, Zaslišanje Josipa Barage na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

48 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 102, Zaslišanje Ivana Drobniča na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

49 Možina, *Slovenski razkol*, 358, 392; ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zapisnik zaslišanja Antona Debevca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

komandanta, da se zglasijo v občinski pisarni. Franc Kraševce je povedal: *»V belo gardo sem prišel 12. 12. 1942, ker sem dobil poziv od komande mislim da vojaške ter sem se moral z bratom, ki je dobil prav tak poziv zglasiti v občinski pisarno. Temu pozivu sem se odzval brez pomisleka, pozivu sem se odzval zato, ker mi je bilo dobro znano, da bi v nasprotnem primeru šel v internacijo. Zvečer 19. 12. smo prispeli na Runarsko, kjer je bila belogardistična postojanka.«*⁵⁰ Vaški stražar Jože Avžlahar je povedal, da je prejel poziv *»od slovenske legije potom občine na Topolu, da se zglasim kot mobiliziranec na Runarskem. Poziv je nosil podpis Omerza Franca, ki je imel takrat ime France Orehek, torej to je, komandanta postojanke na Runarskem.«*⁵¹ Kot je povedal Avžlahar, naj bi na postojanki Runarsko polovica mož in fantov želela oditi domov, vendar so jim komandirji grozili, da bodo šli v internacijo.⁵²

Nekateri so pristopili tudi, ker so bili kot pripadniki vaške straže upravičeni do hrane in plačila. Jože Rot je pristopil k vaški straži tudi zaradi prehrane: *»[J]e bila lahkota in so rekli, če se boš zapisal zraven boš dobil jest, če ne pa nič.«*⁵³ O vaški straži v Topolu pri Begunjah je na zaslišanju povedal Anton Opeka. Begunjski naj bi prišli v Topol in rekli, da naj vaščani Topola zaprosijo Italijane za orožje, ker če bodo brez orožja, naj bi prišli Italijani in vse pobili, če pa poprimejo za orožje, bodo dobili še živež. Vas je bila prej brez aprovizacije, to je italijanske preskrbe s hrano.⁵⁴ Ivan Allmajer iz Loške doline

50 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Franca Kraševca na PVS v Ribnici, 4. 10. 1943.

51 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 72, Zaslišanje Jožeta Avžlaharja na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

52 Ibid.

53 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Jožeta Rota na PVS v Kočevju.

54 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 181, Zaslišanje Antona Opeke na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943.

je povedal, da je šlo največ mož in fantov k vaškim stražam prisilno, nekateri pa zaradi prehrane in brezposelnosti.⁵⁵ Peter Marcelan iz Cerknice je tudi rekel, da ni želel k vaški straži, je pa dobil hrano in plačilo. »Dobil sem nekaj živeža za domov, plačo 8 lir dnevno in hrano. To mi je prišlo prav, ker je bila žena v bolnici in sem ji tako lahko dal vsaj jesti.«⁵⁶

Duhovniki in vaške straže

Kot poudarja Možina, je bila tradicija političnega položaja duhovnika in njegovega vključevanja v strankarsko življenje v slovenskem prostoru nekaj običajnega in je izhajala že iz Avstro-Ogrske ter se obdržala tudi v Kraljevini Jugoslaviji in da so bile vse vodilne osebnosti Slovenske ljudske stranke duhovniki. V vojnem času pa se je potreba vključevanja duhovnika v politično življenje še okrepila. Italijani so na duhovnike gledali še nekako spoštljivo in jih deloma upoštevali.⁵⁷ Vloga duhovnikov pri ustanavljanju vaških straž na južnem Notranjskem ni bila obrobna. Najbolj angažiran pri delovanju vaške straže je bil bloški župnik Anton Hren, kot bomo videli v nadaljevanju. Duhovniki so podpirali organiziranje vaških straž in jim bili v duhovno podporo, posredovali so tudi pri italijanskih oblasteh pri vračanju internirancev in njihovem vključevanju v vaške straže.

Eno prvih poročil, ki govori o povezavah z župniki, je listina poveljnika XI. Raggruppamento GAF, polkovnika Alberta Seraglia, 30. julija 1942. Govori o povezavah z župnikom iz

55 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 67, Zaslišanje Ivana Allmajerja na PVS v Kočevju, 24. 9. 1943.

56 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 163, Zaslišanje Petra Marcelana na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

57 Možina, *Slovenski razkol*, 403.

Starega trga in o župniku Turku iz Begunj. Na priporočilo župnika Turka je dal »30 pušk zvestim osebam. Z oziroma na sile v Cerknici smatram, da bo teh 30 oborožencev lahko vršilo zelo koristno in podobno delo kot oboroženci iz Št. Jošta.«⁵⁸

Župnik Turk pa je na zaslišanju v Kočevju povedal: »28. julija 1942 sem se oglasil na poziv pri col. Seraglia, bil je to pot zelo prijazen, izjavil je, da obžaluje besede, ki nam jih je govoril pri Medenu, da je bil takrat v zmoti in mislil, da smo vsi partijci, sedaj pa je ugotovil, da to ni res in nam je pripravljen dati orožje, da se bomo lahko branili. Bil sem s tem sporazumen. Naslednji dan so Italijani pripeljali v Begunje 30 pušk. Že prej pa so z avtomobilom pripeljali nazaj moške, ki so se javili za prostovoljno internacijo, iz Cerknice.«⁵⁹ Turk je na zaslišanju še povedal, da ni bil namen organizirati vaške straže s kakšnimi političnimi cilji, ampak da je šlo le za vaško obrambo, ki naj bi branila premoženje in življenja vaščanov.⁶⁰ Župnik je podpiral vaško stražo, ni pa bil odgovoren za razmere, zaradi katerih je nastala, poudarja Možina, saj so bile razmere posledica partizanskega in italijanskega nasilja ter strah ljudi za lastno življenje. Turk je te pobude le sprejel kot edino rešitev za tiste dane razmere in okupator ga je upošteval kot avtoriteto. Po njem je sporočal svoje odločitve, kakor tudi grožnje, ter preko njega sprejemal pobude in prošnje prebivalstva. Turk naj bi bil odgovoren le za duhovno oskrbo vaške straže.⁶¹ »Župnik pa je poudarjal le bolj versko stran«, je izjavil vaški stražar Alojzij Irgel na zaslišanju.⁶²

⁵⁸ Keršič, *Prva vaška straža v Sloveniji*, 46.

⁵⁹ Viktor Turk je bil umorjen 24. 10. 1943 v Bavdlah pri Gračaricah. Gl. Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 82; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 247, Zaslišanje župnika Viktorja Turka na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Možina, *Slovenski razkol*, 360.

⁶² ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Alojzija Irgla na PVS v Kočevju.

Turk je povedal na zaslišanju še: »Tudi jaz sem pri predavanjih, oziroma na teh sestankih, na katerih sem govoril, poudarjal in priporočal fantom poštenost, da bi jim nihče ne mogel očitati kdaj kakšnih napak. Govoril sem tudi proti komunizmu po navodilih, ki sem jih prejel od svojih predpostavljenih, in obsojal uničevanje imovine in življenj, pa naj delajo to Italijani, Nemci ali partizani. Takoj v začetku sem naročil, naj se pozovejo vsi partizani iz moje fare, da naj se zgledajo domov, ker sem smatral za brezsmiselno, da tavajo po gozdu.«⁶³ Župnik Turk je tudi poudaril, da naj bi vplival na vaško stražo v moralnem in idejnem pogledu, ne pa tudi v vojaškem.⁶⁴

V Loški dolini je največ mož pristopilo 5. septembra 1942 po partizanskem napadu na vaške straže, ki se je zgodil v noči z 2. na 3. september 1942, ko je bil med 12 civilisti in vaškimi stražarji umorjen tudi kaplan Franc Kramarič. Kramariču so očitali, da je spomladi 1942 v pridigi govoril, kako v Rusiji in Ukrajini načrtno uničujejo vero pri mladih, in si zato nakopal sovražnike. Očitano mu je bilo organiziranje vaške straže v Loški dolini in da je sodeloval na nekem sestanku z Italijani na Vrhniki. Poleg tega pa tudi, da je bral pri maši pismo škofa dr. Gregorija Rožmana, v katerem je pisalo, da partizansko gibanje vodijo komunisti.⁶⁵ Po tem napadu se je župnik Franc Presetnik zavzel, da so iz italijanske internacije začeli vračati internirance, da bi jih vključili v vaške straže.⁶⁶ V poročilu protirevolucionarne strani o razmerah v Loški dolini, ki je

63 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 247, Zaslišanje Viktorja Turka na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

64 Ibid.

65 *Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki*, ur. Anton Pust, Zdravko Reven, Božidar Slapšak (Celje: Mohorjeva družba Celje, 1994), 69; Možina, *Slovenski razkol*, 398, 403.

66 Ibid., 516.

nastalo okrog 20. avgusta 1942, po koncu italijanske ofenzive, se omenja župnik Presetnik, da je poveljeval vaškim stražam v občini. Omenjajo se tudi težave pri dodeljevanju orožja: »Kadar g. Presetnik, ki sedaj županuje in vaškim stražam v tej občini poveljuje, prosi pri komandi za orožje, dobi stalni odgovor: Domani (jutri, op. a.) Kako naj to razumemo?«⁶⁷ Hkrati pa po ustnih virih naj bi možem iz Podloža odsvetoval, da bi poprijeli za orožje, ko so šli k njemu na posvet. Rekel naj bi: »To ne bo rešitev – puško na ramo kot smrt za vrat.«⁶⁸ Možina ugotavlja, da so organizatorji vaških straž v Loški dolini začeli odpor spontano s podporo župnika. »Sklepamo, da je bila predvsem v dogovarjanju z Italijani glede dovoljenja za vaško stražo njegova vloga tudi ključna.«⁶⁹

Na Blokah pa je pobudo za organizacijo vaške straže dal župnik Anton Hren⁷⁰, je na zaslišanju vaških stražarjev v Kočevju septembra 1943 je povedal vaški stražar Anton Oražem.⁷¹ Tudi vaški stražar Franc Kraševce je povedal na zaslišanju, da sicer ne ve, kdo je ustanovil vaško stražo na Blokah, zagotovo pa je bil župnik Hren zraven, ko se je organizirala.⁷² Za vaško stražo na Benetah je Franc Oražem rekel na zaslišanju v Kočevju, da je bila ustanovljena po navodili župnika Hrena.⁷³ Hren se je z Italijani odločil, da bi utrdili postojanko na Runarskem

67 Ibid., 396.

68 Ibid., 397.

69 Ibid., 279.

70 Po partizanskem uničenju vaške straže na Blokah so župnika Hrena umorili v Novi vasi 14. 9. 1943. Gl, Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 93.

71 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 182, Zaslišanje Antona Oražma na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

72 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 149, Zaslišanje Franca Kraševca na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

73 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Franca Oražma na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

in bi tja prišli vaški stražarji z Bloške planote.⁷⁴ Junija 1942 so partizani poskusili župniku vdreti v župnišče, a jih je sam prengal. Kot poudarja Možina, se je bloški župnik znašel v stiski, saj so mu partizani od poletja 1942 grozili, kar naj bi potem tudi pripomoglo k temu, da je bil motiviran, da se organizira zaščita in da se poveže s podobno mislečimi.⁷⁵ Splošno mnenje o župniku Hrenu je bilo, da se je preveč družil z Italijani, ker so bili pri njem pogosto na obisku Italijani.⁷⁶ Župnik je bil navdušen nad ustanovitvijo vaških straž na Blokah, kar je v poročilu Varnostno-obveščevalne službe (VOS) v Ljubljani zapisano: *»Se je hvalil, da so partizani na Notranjskem uničeni, da ji ljudje sovražijo in da on kmetom razdeljuje orožje, ki ga prejema od Italijanov. Italijani ga upoštevajo, ker se je nekoč, ko so partizani oblegali župnišče, hrabro branil.«*⁷⁷ Kot navaja Možina, je to duhovnik, *»ki je po svojih močeh in v stikih z okupatorjem zelo pomembna osebnost za ustanovitev vaške straže. Njegovo ideološko nasprotovanje se je v zaostrenih razmerah, ko je šlo za zaščito lastnega življenja in življenja faranov, prevailo v odkrito delovanje proti partizanom v okviru oborožene samoobrambe.«*⁷⁸ O dogajanju z vaškimi stražami se je zanimal župnik Hren, kaplan Ludvik Tomazin ne toliko, še manj pa kaplan Andrej Makovec, je povedal komandant Omerza na zaslišanju. Povedal je še o vlogi Tomazina med vaškimi stra-

74 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 75, Zaslišanje Janeza Barage na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 254, Zaslišanje Alojzija Zakrajška na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943; V zapisniku zaslišanja je pod imenom Mihael Omerza. ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Mihaela Omerze na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

75 Možina, *Slovenski razkol*, 271–73.

76 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 149, Zaslišanje Franc Kraševca na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

77 Možina, *Slovenski razkol*, 279.

78 Ibid., 273.

žarji, da je imel moralno-politične govore. »Predvsem je govoril o pijančevanju, preklinjanju, opravljanju verskih dolžnosti, zunanjem redu in zakaj se borimo. Borbo je utemeljeval tako, da branijo svoj dom in svojo zemljo pred tistimi, ki hočejo odpeljati vaše dobrine. Ko bo pa čas, bomo pa okupatorja pregnali.«⁷⁹ Tudi Franc Oražem je omenil, da se kaplan Tomazin ni vtikal v vojaške zadeve, ampak je govoril le z verskega stališča.⁸⁰ Vaški stražar Jože Avžlahar je povedal, da je župnik Hren na prižnici napadal komuniste in partizane. Bloški kaplan Tomazin pa je imel politične govore vaškim stražarjem. Govoril je, da bodo zmagali in zato morajo vzdržati in se predvsem boriti za vero ter proti komunizmu.⁸¹

Franc Kanduč, župnik iz Grahovega, pa naj bi imel v cerkvi politično propagando ter pridobival ljudi za vaške straže.⁸² Obdolžen je bil organiziranja vaške straže, da je italijanski »špijon« ter da je zmerjal svojce partizanov in izvajal pritisk na starše partizanov tako, da je govoril, naj se vrnejo njihovi sinovi iz partizanov.⁸³ Krajevni NOO Grahovo je 25. januarja 1945 zapisal: »26. 12. 1942 je bil ubit organizator bele garde župnik Kanduč in imenovani je bil zelo aktiven ter proti partizanom. Vzel je orožje od Italijanov in delal proti partizanom in OF.«⁸⁴

79 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Mihaela Omerze na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

80 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Franca Oražma na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

81 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 72, Zaslišanje Jožeta Avžlaharja na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

82 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 76, Zaslišanje Josipa Barage na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 102, Zaslišanje Ivana Drobniča na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

83 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5*, ur. Miroslav Luštek idr. (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978), št. dok. 18, 51.

84 Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_CER/0019, t. e. 2, a. e. 36, Okrožni odbor OF za ljubljansko okrožje, št. 424, 22. 1. 1945.

Delovanje vaških straž

General Gastone Gambara, poveljnik 11. armadnega zbora, je v okrožnici 1. januarja 1943 zapisal, »*da lahko bela garda postane orožje z dvema ostrinama [...] Nameravam jih sedaj izkoristiti za odstranitev nevarnosti št. 1, ki jo pomenijo komunisti. Ko bom dosegel ta cilj, ki je skupen nam in vsakemu dobronamernemu Slovincu, bomo že pravočasno videli, kaj bo treba ukreniti z belo gardo.*«⁸⁵ Opozoril pa je tudi, da je pomembno omejiti njihovo delovanje tako prostorsko kot tudi v smislu kompetenc.⁸⁶ Italijanom ni bilo do močnih in oboroženih enot in v njihovem začetnem delovanju jim niso pustili, da bi se združevale in delovale na širšem območju, in so njihovo delovanje prostorsko omejili. Zaradi samoobrambe so bile vaške straže primorane sprejeti orožje od okupatorja, nekaj orožja pa so nekateri pobrali še iz zalog jugoslovanske vojske in ga skrili.⁸⁷ Orožja sprva ni bilo dovolj za vse tiste, ki so se prijavili k vaški straži, Italijani so jim dali le nekaj kosov zastarelega orožja in bombe, zato so puške večkrat tudi menjavale lastnika. Tako kot v primeru vaške straže v Loški dolini je bilo avgusta prijavljenih 58 vaških stražarjev, imeli pa so na voljo le 24 pušk.⁸⁸ Postojanke so bile večino utrjene in podrejene poveljstvom večjih italijanskih enot, ki so imele pri postojankah svoje častnike za zvezo, ti pa so tudi odločali o operativni uporabi enot v bojevanju proti partizanom.⁸⁹

Vaški stražarji so podnevi delali vsak svoja opravila doma, ponoči pa so bili na straži. »*Jaz sem bil prestar in nisem hodil*

⁸⁵ Ibid., 518.

⁸⁶ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 30.

⁸⁷ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, 260–61, 163.

⁸⁸ Možina, *Slovenski razkol*, 396–97.

⁸⁹ Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora«, 658.

na pohode. Uporabljali so me za stražo, ponoči, podnevi sem pa delal v Cerknici pri cesti in regulaciji», je povedal Andrej Purkart.⁹⁰ Vaške straže so imele v prvi vrsti obrambni značaj, obramba pred partizanskimi vdori in nasiljem. Omejene so bile na svoj kraj oz. vas, kjer so izvajale stražo ter odhajale v patrole po bližnji okolici in se po vsaki akciji vračale v svoje utrjene postojanke.⁹¹ Občasno so odšle tudi na vojaške pohode tudi izven območja svojega delovanja, večino v spremstvu italijanske vojske ali bile za spremstvo italijanskim avtokolonam.

Begunska vaška straža in posadka iz Bezuljaka sta morali oditi z Italijani na pohod na Padež 13. oktobra 1942. Na Zaklancu so naleteli na partizansko taborišče, bilo je prazno in so ga skupaj z Italijani zažgali,⁹² nato so odšli proti Padežu, kjer pa so naleteli na partizansko zasedo in bili obstreljevani. Pri tem boju naj bi padlo 15 Italijanov in trije vaški stražarji, kot je povedal vaški stražar Jože Debevec.⁹³ Partizanski borec Šercerjeve brigade Milan Guček v Šercerjevi brigadi omenja med padlimi 19 italijanskih vojakov in šest vaških stražarjev. Medtem ko navaja, da naj bi bila na partizanski strani ubita dva partizana, med drugim Tonček Petrič, ki naj bi bil ubit po nesreči s strani partizanov, vendar je bil to Janez Petrič iz Bezuljaka.⁹⁴ Januarja 1943 je župnik Turk pisal okrajnemu

90 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Andreja Purkarta na PVS v Kočevju.

91 Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora«, 657.

92 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 264, Zaslišanje Antona Žnidaršiča na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943.

93 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 98, Zaslišanje Jožeta Debevca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

94 Milan Guček, *Strmi lazi, Šercerjeva brigada, 1. del* (Ljubljana: Partizanska knjiga, Borec, 1984), 34–6; »Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej,« *Zgodovina Slovenije – Sistory*, Janez Petrič, pridobljeno 14. 4.

načelniku Umbertu Rosiniju, da je italijanska vojaška komanda zelo zadovoljna z begunjsko vaško stražo ter da je odšla proti Loški dolini in pri Ložu razbila partizanski tabor. Pri tem je ujela dva partizana, pet pa jih je bilo ubitih. Poročal je tudi, da je bilo vse ozemlje v tistem času okrog Begunj do Sv. Vida brez partizanske navzočnosti in da so vaški stražarji vsak dan izvajali racije po celotnem ozemlju.⁹⁵

Tudi vaška straža iz Loške doline je hodila v patrole skupaj z Italijani. Devetnajstega decembra 1942 je vaška straža z Italijani izvedla eno večjih akcij. Skupaj so napadli civilno taborišče v Šimenovih dolinah, kjer je bil Slivniški bataljon. V tem taborišču je bila tudi Ladica Štritof, takrat stara 13 let. Spominjala se je, kako so bežali pred napadom. Oče partizan, ki je bil z družino v tem taborišču, *»je zagrabil puško, in vse nas otroke porival pred seboj, da smo hiteli, kolikor smo le zmogli, v strmi hrib. Ata je medtem celo pripravil puško, da bi nas kril. Dež in sneg sta neusmiljeno padala. Mama je lezla v hrib po vseh štirih. Jaz sem v naročju nesla Ivana. Ko smo s poslednjimi močmi prišli na vrh, smo se mokri in premraženi stisnili pod košato smreko. Naš mali je začel jokati. Jaz sem ga guncala, da bi ga umirila. Naš ata, ki je bil star partizan, je imel v žepku eno pest koruzne moke. Imel je tudi škatlico in v njej dve vžigalici. Okoli tiste smreke je iskal, če je kje kakšna suha vejica. Ko jo je našel, jo je dal čisto k deblu, da jo bo prižgal. Toda na našo veliko žalost sta obe vžigalici ugasnili. Mama je rekla, da naj ujamemo malo dežja v posodico, ki jo je v naglici vzela s seboj. Potem smo v tisto vodo stresli koruzno moko. Ko je Ivan tisto nekuhano zmes pojedel, je zaspal. Pod smreko smo*

2021, <http://www.sistory.si/zrtve>; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 85.

95 ARS, SI AS 1895, Prostovoljna protikomunistična milica, 1942–1943, t. e. 1, a. e. 3, Pismo župnika Viktorja Turka iz Begunj okrajnemu načelniku Umbertu Rosiniju, 25. 1. 1943.

nekako prebedeli vso noč. Zeblo nas je. Mokri in slabo oblečeni smo bili. Proti jutru smo šli iskat ostale.»⁹⁶ V taborišču so Italijani in vaški stražarji ustrelili bolehnega Antona Avsca, njegovo ženo Francko, ki je v taborišču rodila sina, hčerko in najstarejšega sina Toneta pa so odpeljali s seboj. Pred napadom na taborišče pa so zajeli 56-letnega Milana Melihorja Matka iz Brkinov, ki je pasel, in Pavleta ter Jožeta Masla iz Primorske. Odpeljali so jih v postojanko v Pudob. Matka so 31. decembra 1942 Italijani ustrelili v Starem trgu. Maslova pa so poslali v zapor za mladoletne, od koder sta oba ušla k partizanom.⁹⁷ V Poročilu Okrožnega odbora OF (OOOF) Cerknica Izvršnemu odboru OF so poročali, da so Italijani napadli v spremstvu »belogardistov«, ki so prišli iz Cerknice in Begunj v civilno taborišče. Pogrešanih naj bi bilo 16 oseb. Napadli pa naj bi tudi terensko skupino ROOF Loška dolina, od katerih pa so se vsi rešili. Navedli so, da je šlo za izdajo ter obveščevalno službo »bele garde« ter da bo VOS ugotovil, kdo stoji za tem dejanjem.⁹⁸

Franc Kraševac z Blok je povedal na zaslišanju: *»Naša posadka je hodila v patrole in v ofenzive kakor pač je odredilo italijanska vojaška komanda na Blokah.*«⁹⁹

Vaške straže so na teh patrolah ujele partizane, izvajale tudi aretacije civilistov in jih izročale italijanski komandi, ti so jih

96 »27. 7. 2014 – Ladica Štritof, rojena Petrič.« Stare slike – ali kako se svet spreminja, pridobljeno, 21. 12. 20218, <https://babnopolje.wordpress.com/2014/08/04/ladica1/>.

97 Ibid.

98 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4*, ur. Miroslav Luštek (Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1968), št. dok. 191, 229.

99 ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zaslišanje Franca Kraševca na PVS v Ribnici, 4. 10. 1943.

potem poslali v internacijo ali pa jih ustrelili.¹⁰⁰ Vaški stražar Franc Kraševce in Janez Tomc iz Loške doline sta povedala, da je komandant Janez Kralj vaše stražarje pošiljal na pohode in zasede, včasih so šli sami skupaj z Italijani.¹⁰¹ Februarja 1943 je skupina 45 vaških stražarjev iz Pudoba odšla pod vodstvom komandanta Kralja v patrolo na Babno Polico, kjer so ujeli štiri partizane. Odpeljali so jih v Stari trg in jih tam izročili Italijanom. Med njimi je bil Zdravko Ogrinc iz Grahovega, ki so ga ustrelili Italijani v Cerknici. Iz Občine Stari trg sta bila ubita Anton Mlakar iz Viševka in Ludvik Lunder iz Bločic. Okoliš navaja v Žrtvah druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, da je bil partizan Ludvik Lunder likvidiran s strani Italijanov 21. februarja 1943 pri Starem trgu, vaška straža pa je partizana Antona Mlakarja iz Viševka likvidirala v Podcerkvi. Na zaslišanju sta Feliks in Franc Kraševce povedala, da je Lunder ubil italijanski vojak in Mlakarja vaški stražar.¹⁰²

Kmalu po ustanovitvi begunjske posadke, preden je prišel za komandanta Vojska, so vaški stražarji iz Begunj zajeli štiri partizane in jih izročili Italijanom. Prvi ujetnik je bil Franc Švigelj iz Kožljeka, ki so ga kljub prošnjam, da naj ga dajo v internacijo, in kljub obljubi Italijanov, da bodo to storili, Italijani nato ustrelili, preostali pa so bili internirani. Za vse, ki so jih ujeli, je vaška straža javila Italijanom, da so se sami predali.¹⁰³

¹⁰⁰ ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 182, Zaslišanje Antona Oražma na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943; ARS, SI AS 1867, t. e. 7, a. e. 213, Zapisnik zaslišanja Ludvika Tomazina na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

¹⁰¹ ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 150, Zaslišanje Franca Kraševca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

¹⁰² Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, 116, 128, 145; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 148, Zaslišanje Feliksa Kraševca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 150, Zaslišanje Franca Kraševca na PVS v Kočevju, 26. 9. 1943.

¹⁰³ ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 84, Zaslišanje Janeza Bonača na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943.

Skupina grahovskih vaških stražarjev pa je 25. decembra 1942 skupaj z Italijani ubila partizana Ludvika Jermana iz Dolenjega Jezera pri pokopališču v Žirovnici, prav tako 29. julija 1943 še enega partizana Janeza Tekavca z Blok v gozdu nad Grahovim.¹⁰⁴ Vaška straža je 11. maja 1943 likvidirala Matevža Šego iz Lipsenja. Šega je zbežal pred prisilno rekrutacijo, ker ni želel k vaški straži.¹⁰⁵

Vaške straže so izvajale tudi rekvizicije. Po partizanskem napadu na vaško stražo v Topolu na Blokah, novembra 1942, so odšli vaški stražarji skupaj z Italijani napast partizanski tabor na Mokrcu. Želeli so, da partizanom odvzamejo rekvirirano hrano in živino. Partizani so njihov napad odbili.¹⁰⁶ Italijani so odredili vaške stražarje v čete, ki so šle rekvirirat družinam, ki so imele pri partizanih kakšnega člana. Največ so pobrali živine in obleko ter odpeljali eno družino z Lepega Vrha in še eno žensko iz Štorovega.¹⁰⁷

Uničenje vaških straž

Od konca leta 1942 do kapitulacije Italije, 8. septembra 1943, se je tako partizansko kot italijansko nasilje zmanjšalo. Bilo je še nekaj partizanskih napadov na postojanke vaških straž, a

104 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 109, 114; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 76, Zapisnik zaslišanja Josipa Barage na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943.

105 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 102, Zaslišanje Ivana Drobniča na PVS v Kočevju, 25. 9. 1943; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 124–147.

106 Jože Tekavec, *Dnevi preizkušnje, Spomini 1941–1945* (Ljubljana: Občinski Odbor ZZB NOV Velenje, Mladinska knjiga, 1977), 256.

107 ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 136, Zaslišanje Antona Korošca na PVS v Kočevju, 27. 9. 1943; ARS, SI AS 1515, t. e. 4, a. e. 149, Zaslišanje Franca Kraševca na PVS v Kočevju, 28. 9. 1943.

večino neuspešno. Italijani niso več izvajali represalij kot v času ofenzive.¹⁰⁸ Lahko bi rekli, da so vaške straže upravičile svoj namen. Po kapitulaciji Italije pa so partizanske enote od 12. do 15. septembra 1943 napadle in uničile postojanke vaških straž v Begunjah, Novi vasi in Pudobu. Večino vaških stražarjev so mobilizirali, nekatere so umorili na kraju samem ali v bližnji okolici, druge pa so odpeljali v ribniške in kočevske zapore, jih obsodili ter ustrelili, veliko zapornikov pa umorili brez formalne obsodbe.¹⁰⁹ Nekateri vaški stražarji, ki so uspeli zbežati ob partizanskih napadih na postojanke vaških straž, so se jeseni 1943 vključili v enote Slovenskega domobranstva.

Sklep

Pri formiranju vaških straž je šlo v prvi vrsti za samoobrambo, zaščito življenj in premoženja pred partizanskimi napadi in akcijami ter posledično italijanskimi represalijami. Po drugi strani pa, kot ugotavlja Mlakar, so bile podprte in nato tudi organizirane pod vodstvom Slovenske ljudske stranke in Slovenske legije. Bile so nekako samoobramba v širšem smislu, da bi tudi na ta način preprečili komunistom izvedbo revolucije ter prevzem oblasti »*prek instrumentalizacije partizanskega odporiškega gibanja*«. ¹¹⁰ Dejstvo, da so imele vaške straže predvsem obrambno naravo, izhaja tudi iz tega, da so likvidirale neprimerno manjše število ljudi kot npr. partizanske enote ali italijanski okupator. Vaške straže so od julija 1942 do kapitulacije Italije leta 1943 likvidirale tri civiliste in enega partizana, poleg teh žrtev pa je bilo v bojih med vaškimi

¹⁰⁸ Možina, *Slovenski razkol*, 356.

¹⁰⁹ Ibid., 281.

¹¹⁰ Mlakar, »Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora«, 659.

stražami in partizani ubitih še enajst partizanov in en civilist, skupaj 16 oseb (gre za osebe s stalnim prebivališčem na obravnavanem območju). Medtem ko so partizanske enote umorile od spomladi leta 1942 pa do ustanovitve vaških straž leta 1942 50 ljudi, italijanski okupator pa je v času poletne ofenzive leta 1942 samo na območju Loške doline ubil 138 civilistov kot žrtve represalij oz. italijanskega maščevanja.¹¹¹ Nekateri možje in fantje pa so bili tudi primorani vstopiti v vaško stražo zaradi drugih razlogov in ne nujno prostovoljno in zaradi ideoloških razlogov. Postavljeni so bili pred izbiro v smrt, internacijo ali vaško stražo. Slednja izbira je pomenila tudi, da ostanejo v svojem kraju, čez dan delajo na svojem domu, ponoči pa so na straži. Duhovniki so skrbeli predvsem za versko in moralno podporo članov vaških straž in jih odvrčali od nasilja oz. grobega ravnanja s sovražnikom. Bili so duhovni in ne vojaški vodje vaških straž.

111 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, 124–147.

Civic Guards in Southern Notranjska Region, 1942–1943

Summary

Civic guards in southern Notranjska region were formed to protect the lives and property of villagers from both partisan and Italian violence. Their primary objective was village defence. The crucial element of the civic guards was the active core of volunteers, often composed of relatives of the victims killed by the partisans as well as of individuals whom the partisan movement threatened, even with death. When the Italian authorities decided to organize the Anti-Communist Volunteer Militia (*Milizia volontaria anticomunista* – MVAC), they also forced people to join civic guards, as they would otherwise be threatened with internment, shooting and arson. The civic guard was also joined by those who were summoned by the organizers of the civic guards, the municipality or the village mayors, who emphasized that if the summoned did not respond, the summoned and their families would be threatened with internment and arson. Some others became involved because of the food and payment to which they were entitled as members of the civic guard. The interned also became an important mobilization base. Many of those who had been summoned or released from internment on condition of joining the civic guard were forced to join the said guard. The civic guards mostly stayed in the villages where they had their outposts, but occasionally they also went on marches with the Italian army, fighting the partisans. They also fought when partisan units attacked the civic guard outposts. The Italians supplied the guards with

weapons and ammunition, but they were careful in doing so, fearing that the civic guards might use these weapons against the Italians. At first, the civic guards' leaders were locals, but at the end of 1942, the Slovenian Legion sent commanders from elsewhere. Priests did not act as military organizers or civic guard leaders, but they were strong supporters of civic guards and responsible for the spiritual care of the guards. Since the establishment of the civic guards and until their destruction in mid-September 1943, both partisan and Italian violence diminished, so we could say that the guards achieved their purpose. The number of deaths inflicted by the civic guards was very small compared to the deaths inflicted by the Italian occupier and the partisan movement: the civil guards executed three civilians and one partisan in their entire period of operation. Additionally, they killed eleven partisans and one civilian in combat (these were persons with permanent residence in the concerned area). Meanwhile, from the beginning of the War to the end of 1943, the Italian occupier inflicted more than 500 deaths and the partisan movement 292 deaths. After the capitulation of Italy, the partisans destroyed all the civic guards, mobilized some of their members to partisan units, executed the leaders, and took most of the guards to the prisons in Kočevje and, afterwards, to Ribnica. Many of these guards were executed. In the autumn of 1943, some of the civic guards who managed to escape during the partisan attacks on the civic guard outposts joined the units of the Slovenian Home Guard.